

OSMANLI - TÜRK DİPLOMASISI *

Arthur Leon HORNİKER

Bu konuya ilişkin bir bibliyografya kılavuzu*

Josef von Hammer-Purgstall, ölümsezer eseri **Geschichte des Osmanischen Reiches**'de (1) asıl Osmanlı-Türk yazmaları kullandığından beri bu eski Türk imparatorluğu üzerinde çalışmış tarihçiler eserlerinde bu tür belgelere daha fazla yer vermeye başlamışlardır.(2) Ancak tarihi içeriklerini bir kenara bırakacak olursak, paleografik ve diplomatik bakımdan bu belgelerle ilgili bilimsel çalışmalar son yıllara kadar ihmal edilmişti. Bu makalenin amacı Osmanlı-Türk diplomasisinin bağımsız bir dal olarak ana hatlarını ortaya koymak ve bu konu üzerindeki daha önemli çalışmalara öncülük yapabilmektir.

(*) Arthur Leon Horniker'in "Ottoman-Turkish Diplomats. A Guide to the Literature" (Balkan Studies, VIII 1(1966, 135-154) başlıklı makalesinin Refet Y.Balata tarafından yapılan çevirisidir.

(*) The New School for Social Research'de Politika dersleri veren Öğr.Üyesi Mr. Arthur Younger'a makalenin taslağını okuyup getirdiği öneriler için ve Doğu bilimleri bölümünde bulunan Mr.F.W.Paar ve Mr.R.Lord'a ve The New York Public Library'ye gerekli kitap ve dergilerin sağlanmasında gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Türkçe'nin batı dillerine transkripsiyonu çeşitlilik göstermektedir. Asıl transkripsiyonun korunmuş olduğu doğrudan aktarmalar bir kenara bırakılacak olursa, sonuçta bu makalede yeni Türkçe telaffuzu kullanıldığı görülecektir. Burada şu kaynaklara başvurulmuştur : **Türkisch - Deutsches Wörterbuch**, Fritz Henser (3. verbesserte und stark erweiterte Auflage). Wiesbaden: Otto Harrosowitz, 1953; **A Turkish-English Dictionary**, H.C.Hony, with the advice of Fahir İz. Oxford : Clarendon Press, 1947; **Türkçe-İngilizce Sözlük-A Turkish-English Dictionary**, A.Vahid Moran. İstanbul: Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., 1945: ve "Index" III, "nume de institutii, lucriri, popare, s.a. "In **Paleografia și Diplomatica Turco-Osmâna: Studiu și Album**, Mihail Guboğlu. Editura Academiei Republicii Populare Romine, 1958.

(1) Bu muhteşem çalışmanın iki baskısı Pest'te yapılmıştır: 1827/33 ve 1834/36 da. Yaptığımız saptamalara göre von Hammer Purgstall'ın Osmanlı-Türk tarihçiliği alanında önemli bir yeri olan bu çalışmasının bir diğer baskısı da son zamanlarda Avusturya'da yapılmıştır.

(2) Dil ve diğer birtakım güçlüklerinden ötürü bunların doğubilimciler tarafından yapılan çevirilerinden yararlanılmaktadır. 1615 yılında Savary adlı derginin yayımlanmasından başlayarak, doğubilimciler Sultan Ahmed I ile Fransız Henry IV arasındaki 1604 antlaşmasından günümüze kadar geçen üç buçuk asırlık süreyle ilgili belgeleri ortaya çıkarmakla kalmayıp, Prof.Franz Babinger, Prof.Paul Wittek ve diğer tarihçiler gibi bu konuya önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Başlangıç Yılları

Osmanlı-Türk diplomatik ilmi üzerine çalışmalar başlatmak; Avrupalı hükümdarlar ve onların dışişleri bakanlarının Bab-ı Ali ile yapılan yazışmaları anlama ihtiyacından doğmuştur. Bu maksatla, daha çok Pera halkından, Yunanlılardan, Ermenilerden, Cenevizlilerden, Levantenlerden, Frenklerden ve diğerlerinden seçtikleri kişileri görevlendirmişlerdir. Daha sonraları ise kurdukları **Jeunes de langues** (Sprachknaben) okullarından yetişenlerden yararlanmaya başlamışlardır. 1766'da İstanbul'da bir Polonya okulu kurulmuş fakat 1793'de Polonya'nın ikinci kez bölüşülmesinde ortadan kaldırılmıştır.(1) 1578 yılına kadar Avusturya, tercüman olarak yetişmeleri için bir çok genci Türkiye'ye göndermekteydi. Bundan sonra 1674 yılında Viyana'da Sprachknaben institut kuruldu. 1754'de bunun yerini Orientalische Akademie(2) alır. Von Hammer Purgstall, "stolz des Anstalt und der österreichischen Wissenschaft" doğuya gitmeden önce bu okulda dokuz yıl kalmıştır (3). Tercümanlara okullarındaki eğitimleri süresince Osmanlı-Türk belgeleri ve yazı sistemlerine ağırlık veren bilgiler verilmekteydi. Bu çetin ve uzun süreli eğitime sonsuz teşekkürler. Fransız "şarkiyat okulu" öğrencilerinin tercüme etikleri sayısız Türkçe belge ve kronikler gibi İstanbul'daki Rus konsolosluğuna dil eğitimi için gönderilen Rus öğrenciler de bir çok belgeyi tercüme etmişlerdir (4).

Ancak Osmanlı-Türk diplomatik ilmi vepaleografyası üzerine ilk bilimsel çalışmalar 19 y.y. başlarında Sylvestre de Sacy, Von Hammer Purgstall ve Macar Anton Gevay gibi seçkin arşivistler tarafından gerçekleştirilmiştir (5). Çok geçmeden bir çok Avrupa arşivlerinden ve koleksiyonlarından elde edilen sayısız belgenin, doğubilimcilerin de önemli değerlendirmelerini ihtiva eden tıpkı basımları yapılmıştır. Ancak buradâ tarihî içeriklerine çok az değinilmiş, dil özelliklerine ağırlık verilmiştir. Ne var ki Osmanlı-Türk diplomatik ilmini başlı başına bir çalışma alanı haline getirme girişimleri ancak 1928'lerde kendini göstermiştir.

-
- 1- Polonya okulunun kuruluşu için bkz. Jan Reychman, **Zycie Polskie W Stambule w XVIII wieku** (İstanbul'da XVIII.yy.da Polonyalı hayatı) Varşova 1959-ss. 71-97. Bu kitapla ilgili incelemem için bkz. **Balkan Studies** vol. 6.No.2, ss.395-399.
 - 2- "Einleitung" to **Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte**, s.5. Daha fazla bilgi için aşağıdaki açıklamaya bakınız.
 - 3- İbid. s.6
 - 4- Ananiasz Zajaczkowski, Jan Reychman **Zarys dyplomatyki Osmanskokureckiej** (Osmanlı-Türk diplomasisinin ana hatları) s.6. Bu kitap s.185 dipnot No 2'de ayrıca ele alınmıştır.
 - 5- S.de Sacy, **Chrestomatie Arabe**. Paris, 1806 ve **Paleographie universelle Paris. 1839**; J.v.Hammer-Purgstall, **Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches** (2 vols) Viyana 1815 ve **Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser und Türken**. Viyana 1849; ve A.Gevay, **Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im 16. und 17. Jahrhundert** (2 vols.) . Pest, 1868-72.

Friedrich Kraellitz-Greifenhorst

Bu dalda ilkbilimsel çalışmalar Avusturyalı seçkin bir doğubilimci tarafından gerçekleştirilmiştir. Viyana Üniversitesinden Profesör Friedrich Kraellitz-Greifenhorst (ölm.22 Şubat 1932).Osmanische-Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte der 15. Jahrhundertsts. Ein Beitrag zur Osmanischen Diplomatie (Akademie der Wissenschaften, Viyana, Philosophisch-historische Klasse. Situngsberichte. 197 Band. 3.Abhandlung III s+14 tafeln), 1921 de basılmıştır. Burada, çoğu Arisiokratik Ragusa Cumhuriyeti arşivlerinden olmak üzere, yirmibeş orjinal yazmaya dayanarak, konunun sistematik bir taslağını ortaya koymuştur (1). Kitapta tıbbı basımları yapılanlar aynı türden belgelerdi. Bunların içinde özellikle padişah fermanları, Osmanlı sultanlarının(2) Ragusa Cumhuriyetine, çevre sancak beylerine ve Türk Avrupasındaki birçok kadırlara Ragusa halkı ile ilgili olarak gönderikleri fermanlar, bir Raguzalı'ya verilen müruriye tezkeresi ve ödenmiş bir haracı belirleyen bir tasdiknâme bulunmaktadır. Yazar burada padişahlara ait belgelerin yarım asırlık evrimlerinin taslağını vermekte kalmamış, aynı zamanda onları aynen yazmış (Arap harfleriyle), çevirilerini yapmış ve onların Osmanlı-Türk diplomasisindeki önemlerini incelemiştir.

Kraellitz Osmanlıca yazmaların şimdiye kadar ihmal edilmiş yönlerine dikkat çekmiştir. Üzerlerinde dikkatle durduğu ve incelediği bu padişah belgelerinin kendilerine özgü iç ve dış özellikleri olduğunu ortaya koymuştur. Dış özellikleri yani paleografisi; kullanılan kâğıdın türü ve filligranından anlaşılacağı üzere nerede yapıldığı (3) belgelerin biçimi, dürme yöntemleri ve tuğrası, belgelerde kullanılan mürekkep türleri ve nasıl kurutuldukları. İç özelliklerine gelince sadece diplomatik bakımdan, Kraellitz belgelerin yalnızca konularına göre değil, bir takım belirli kurallara göre düzenlendiklerini vurgulamıştır. Belgeler yapı bakımından, giriş protokol bölümü, asıl metin ve son protokol bölümü olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm de aşağıda olduğu gibi ayrı bölümlere ayrılmaktadır.

1- Ragusa bugünkü Dubrovnik'tir. Ragusa'ya ait yazmaların uluslararası tarihi için bkz. **op.cit.**, ss, 4-5, 43. Bu arada Kraellitz'in daha pek çok belgeyi incelemiş olduğunu unutmamak gerekir .

2- Sultan Mehmed II, ve oğlu Bayezid II.

3- Osmanlı Türkleri yazışmalarında sadece kâğıt kullanmışlardır. Bu da beyaz ya da sarı idi. Her ne kadar ikincisi kolay kırılır ve dayanıksız idiyse de yabancı prenslerle olan yazışmalarda bunlar kullanılmıştır. Bunun nedeni de bu türün krallık makamının ihtişamına uygun düştüğü düşüncesiydi. Bu önemine rağmen Kraellitz kâğıdın üzerinde durmamaktadır. Belgeler için sadece şunu söylemektedir. : "Sind durchwegs auf Papier und zwar, soweit dies aus den Wasserzeichen zu entnehmen ist, italienischer Provenienz (Venedig, Palermo) geschrieben" **op.cit.**, s.7. Ancak burada adı geçen diğer yazarlar bu konuya çok daha fazla önem vermişlerdir.

I Giriş ya da İlk Protokol Bölümü

A. Çağrı (Invocatio) : Tanrının adının çağrılmasına **temcid** ya da **tahmid** denir. Bu da sözlü ya da simgesel (monogramatik) olmaktadır. (1)

B. Tuğra : Bu belgenin adına çıkarıldığı padişahın adını içeren, büyük bir incelikle oluşturulmuş simgedir. Aynı zamanda **tevki** de denilir (Bu padişah imzası demektir ve mühürün yerine kullanılmıştır (2).

C. Hitap (Inscriptio) : Belgede sözü edilen şeylerin kime ya da kimlere gönderildiğinin belirtilmesidir. Bu hitaplar için Mehmet II kânunnâmesinde belirtildiği üzere, belgenin gönderildiği kişinin rütbe ve makamına göre kesin olarak belirlenmiş formüller (**elkab**) kullanılmaktaydı. Ayrıca bu hitap yerine, her zaman bir şükran (**du'a**) içeren ve gönderilen kişinin rütbe ve makamına göre değişiklik gösteren bir başka formül de-salutatio- bulunmaktaydı (3).

II Belgenin Asıl Metin Bölümü

A. Belgede sözü edilen olayları meydana getiren nedenlerin ya da belgenin isdarına yol açan, onu doğuran olayların anlatımıdır. Bunun (expositio ya da narratio) bilimsel tâbiri **iblâğ**'dir (4)

B. Emir (dispositio) (5).

C. Hüküm (impositio) ya da isteğin tasdiki (sanctio)dir. Buna **tekid** de denilir. Padişah buyruğunun kesinlikle yerine getirilip asla karşı çıkılmaması gerektiğini bildiren bir kalıptan oluşur (6).

Çoğu kez tasdik yerine belgelerde bir korkutma ve padişah buyruğuna

-
- 1- Buna aynı zamanda **da'vet** de denilmektedir. Kraelitz'in ele aldığı belgelerdeki çağrılar simgesel idiler. Burada Arapça **Huve** = Osözcüğünün kısaltılmışı olan (he) harfi kullanılmaktaydı (Tanrı anlamına gelmektedir). Belgelerdeki çağrı formülü bazen daha da uzun olabilirdi. **Ibid ss. 12-17.**
 - 2- Kraelitz'in ilk dokuz belgeyi içeren mecmuasında yer alan Mehmet II'nin tuğrası şu sözcüklerden oluşmaktadır: Mehmed bin Murad Han (El-Muzaffer daima). Ancak Mahmud I (1730-1754) devrinden sonra, tuğrada değişiklikler yapılmaya başlanmış ve padişah adından sonra "Han" sözcüğü getirilmiş, böylece Sultan Mahmud'un "Mahmud Han bin Mustafa El -muzaffer daima" şeklini almıştır. **Ibid.s.21.** Bu "El-muzaffer daima" formülü Roma imparatorlarının Büyük Konstantin'den sonra kullanmaya başladıkları "Semper Augustus", ibaresinin bir taklidi görünümündeydi. Tuğranın ortaya çıkışı ve önemi v.Hammer-Purgstall'dan beri pek çok bilim adamının ilgisini çekmiştir. Burada sözü edilen eserlerde bu konu incelenmektedir.
 - 3- Daha fazla **elkab** ve **du'a** formülü için bkz. **ibid. ss.23-26.**
 - 4- Genellikle şu formülle başlamaktadır: "Tevki-i refi'-i hümayun vasıl olıcak ma'lum ola ki..." **ibid.ss,26-27** ve diğer bazı belgeler.
 - 5- Bu mantıkî olarak belgenin **expositio bölümüne** **bu kesin cümle ile bağlıdır**; "Buyurdum ki..."; "Buyurdum ki hükm-i şerifimle..." **ibid.s.27.**
 - 6- "...şöyle bilesin, mucibince amel idüp, hilâfına vaz' ve hareket eylemeyesin." **ibid.ss.27-28.**

uyulmadığı takdirde verilecek ceza (comminatio) bulunmaktaydı (1).

D. Belgenin mevsukiyetinin belirtilmesi yâni belgede tuğranın bulunması (2).

III Sonuç ya da Son Protokol Bölümü

A. Belgenin tarihlenmesi. Bu Arapça olarak İslâm takvimine (Hicrî takvime) göre yapılmaktaydı.

B. Belgenin yazıldığı yerin belirtilmesi.

C. Mühür (3).

Kraelitz'in çalışmasının, giriş kısmında belirttiği mülâhazalarına göre, iki amacı vardı: "...erstens durch Veröffentlichung möglichst alter Urkunden der Geschichtsforschung neue und unbenützte Quellen zu erschliessen und zugänglich zu machen, und zweitens, die ersten Bausteine für eine osmanische Diplomatie zu liefern und auf diese Weise zu weiteren und ausgreifenden Arbeiten auf diesem noch unbebauten Gebiete anzuregen." (4). Onun bu muhteşem çalışması Osmanlı-Türk diplomasisinin başlıbaşına bir bilim dalı olarak ele alınmasını sağlamakla kalmamış, bilim adamlarını bu alanda daha ileri araştırmalar yapmak üzere teşvik etmiştir.

Lajos Fekete

Kraelitz'in bu öncü risalesini 1926 yılında Macar Türkolog ve arşivci Lajos Fekete'nin şu çalışması izlemiştir : **Einführung In die Osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit In Ungarn** (Veroffentliche Ungarische Universitätsdruckerei. LXVIII S.Urkunden 35 S-XVI Faksimiles). Fekete alışılmamış bir şekilde şarkiyatçı olmuştur. I.Dünya Savaşında Ruslar'ın eline esir düşünce Kuzey Asya'ya gönderilirken Türk refakatçilerinden onların dillerini öğrenmiştir. Esaretten döndükten sonra devlet arşivleri idaresine girerek kendini Türkçe ve Osmanlı tarihi öğrenmeye adanmış. Bu bilimsel çalışmasında kendini mükemmelleştirmek için bir süre Viyana'da Kraelitz'in yanında bulundu ve aynı zamanda Türkiye'ye gitti (5).

1- Buna en güzel örnek Sultan Mehmet II'nin Moldavia Prensi Peter III'e 9 Haziran 1456 da (belge I) göndermiş olduğu fermanıdır. **Ibid.** ss.44-46.

2- **Ibid.** ss. 29-30.

3- Padişah adına çıkarılan belgelerde hiçbir zaman mühür bulunmaz, bunun yerine tuğra çekilirdi. Tuğralı bir belgede sadece devletin mâli işlerini yürüten dairenin başı olan defterdarın, belgenin mâli bir konuyu ihtiva etmesi halinde, mühürü bulunabilirdi. **Ibid.**s.39. Mühür konusu için bkz. **Ibid.** ss.39-42. Mühür konusu diğer bazı yazarlar tarafından ileride ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

4- **Ibid.** s.4.

5- Fekete'nin risalesi hakkında bkz.Dr Desiderius Csanki "Vorwort" **op.cit.** s.VI.

Fekete Macaristan ve Viyana arşivlerinde 16. ve 17.yy.larda Macaristan'daki Osmanlı yönetimine ilişkin sayısız belgeyi incelemiştir. Kitabına ayrıca Macaristan'la ilgili ve Türkiye'nin imparatorla ilişkilerine ait yirmi adet belgeyi de (1536 dan 1575 e kadar) eklemiştir. Bunları aynen yazmış (Arap harfleriyle), tercüme etmiş ve geniş açıklamalarda bulunmuştur. Kraelitz'in araştırmasının, yabancı bir devlete gönderilen padişah fermanlarını kapsamının aksine Fekete'nin araştırması, fethedilen bir ülkenin iç yönetimin ilişkin çeşitli belgeleri -fermanlar, mektuplar, vesikalar, varakalar, yazılar, beratlar = imtiyaz şehadetnâmeleri vb.- kapsamaktadır. Bundan dolayı paleografik ve diplomatik yönden yapılan incelemeler Kraelitz'in ortaya koyduklarından daha kapsamlı olmuştur. Fekete araştırmasının önsözünde amacını şöyle açıklamıştır : "... die vöoliegendee Arbeit hat es sich zur Aufgabe gemacht einen Ausschnitt aus dem unendlich weiten und vorläufig undurchdringlichen Gebiet der türkischen Diplomatik, nämlich die paläographischen und urkundlichen Eigentümlichkeiten der urkunden der Botmässigkeit Ungarns (1541-1699) zu behandeln. Auf zwei Wegen sucht sie ihr Ziel zu erreichen. Das einleitende Kapitel soll die wichtigsten Schrift und Urkundentypen, welche bei den Osmanli türken in dieser Zeit in Gebrauch waren, darstellen. Der Urkundenteil (Text, Übersetzung und Faksimile der Urkunden) soll durch möglichst reichliche veranschaulichung der Übung des Urkundenlesens deinen."(1) Fekete Kraelitz'den bir adım ileri giderek Osmanlı-Türk diplomasisine ilişkin bu çalışmasını bir ders kitabı olarak-gerçekten gelişmiş bir eser olarak- ortaya koymuştur.

Fekete'nin Einführung adlı eseri paleografi, diplomasi olmak üzere iki ana bölüm ve "belgenin yapı ve biçimine" doğu ve batıdan kaynaklanan etkileri inceleyen bir sonuç bölümünden oluşmaktaydı. (2)

Paleografi bölümünde şu konuların üzerinde durulmuştur : Belgede kullanılan kâğıt (3) (kâğıt türleri, değişik kâğıt türlerinin kullanılışı, kâğıdın yazıma hazır hale getirilmesi, filigranı ve kâğıdın kesimi), belgenin biçimsel düzeni (belgenin şekli, gönderilecek olduğu kişinin belirtilmesi için ayrılan yer, kenarındaki boşluklar, çizgilendirilmesi, satır araları, satır sonları), yazım şekli (Arap harfleriyle değişik yazı türleri geliştirilerek resmî dil kullanılmıştır), yazı araç ve gereçleri (kalem, mürekkep kurutma tozu), yazının süslenmesi (Süslü mektuplar, renkler, ve yazı türlerinin karışık olarak kullanılması), kısaltmalar, mühür (mühürün kullanımı, resmî mühürün tarihçesi, mühürün belgedeki yeri, mühür mumu) ve

1- Fekete "Einleitung" Ibid. s. IX.

2- Kraelitz padişah fermanlarında batı etkisinden söz etmiş ancak, konuya fazla bir açıklık getirmemiştir : "Schon eine oberflächliche Betrachtung wird die auffallende Ähnlichkeit, wenn nicht geradezu Gleichheit mit der abendländischen Kaiser und Papsturkunden feststellen können. Diese Ähnlichkeit, bezw. Gleichheit ist keine zufällige, sondern zweifellos auf abendländische Einflüsse zurückzuführen, auf die nicht näher eingegangen werden kann. "Kraelitz op.cit.s.42. Bununla birlikte Fekete de, ileride Mihail Güboğlu gibi, bu konuya önemli yer ayırmıştır.

3- Fekete, Osmanlılar'la yapılan yazışmalarda kullanılmış olan kâğıt üzerine ilk önemli bilgileri sağlamıştır. op.cit.ss.X-XXII.

yazılan belgeler için kullanılan muhafazalar. (1)

Kraeilitz'in belgelerinde genel olarak ortak bir yapı olmasına rağmen Fekete'nin incelemiş olduklarında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yazarın da belirttiği gibi : "Die ständigen Teile des Textes einer Urkunde nanten die Türken deren Säule oder Pfeiler (rükün.çoğ.erkân) Ihre Zahl und Form ist nach der Art der Urkunden verschieden. Die unwichtigeren Schriftstücke ruhten auf weniger und minder prächtigen Säulen als die feirlichen und textlich komplizierten." (2) Fekete'nin, değişik belgelerde kullanılmış olan diplomatik formküllere ilişkin incelemesine genel olarak bakacak olursak, temeli oluşturan malzemenin ne denli zengin olduğu açıkça ortaya çıkacaktır.

Fekete belgeleri çıkarıldıkları makamlara göre iki bölüme ayırmıştır: Dinsel ve lâik belgeler. "Den Unterschied zwischen diesen zwei Gruppen bildet nicht etwa nur die Person des Ausstellers; auch die rechtliche Grundlage und die Auffassung, die den Geist der Urkunde formt, konnte verschieden sein. Diese Grundlage ist in den kirchlichen Urkunden die seri 'at...oder kurz ser'...genannte summa iuris ecclesiastici der Mohammedaner, die auf den Schriften der Kirche ohne jede Vermischung mit dem weltlichen Rechte rein zur Geltung kommt. Die Urkunden der weltlichenBehörden fussen auf weltlichen Gesetzen, auf Flässen der Herrscher, deren Gesamtheit kanun...hiess. Da der kanun keine Widersprüche zur seri'at enthalten durfte, stimmt er im wesentlichen mit dieser überein und war eigentlich deren Auslegung und Anpassung an die wechselnden Verhältnisse." (3) Bu iki tür belge şunları kapsamaktaydı :

I. Lâik belgeleri:

A. Padişah ile ilgili belgeler : (4) Bunlar metnin yapısı ve biçimi bakımından en gelişmiş ve kullanılan yazı türünde en titiz çalışılmış olanlarıdır. Bunlar üç grupta toplanmaktadır :

1. Intitulatio, padişah adları (ünvan) ile başlayan belgeler : (5) Yabancı hükümdarlara gönderilen nâme-i hümayunlar, ilâmlar, barış antlaşmaları ile muahedeler, iradeler ve teşrifatla ilgili bir takım özel belgeler.

2. Intitulatio kısmı olmayan belgeler : Inscriptio (elkab) ile yani gönderilen kişiye hitap ile başlamaktaydı; ikinci derecede görevlilere, emirlere ve yabancı hükümdarlara gönderilen âdi mektuplar bu türdendir.

3. Intitulatio ve inscriptio bölümleri olmayan belgeler kısa bir giriş ile başlamaktaydı; bunlara berat adı verilirdi.

Paşidahla ilgili belgelere nâmeler, hükümler ve beratlar girmektedir. Başta bu kelimelerin bir arada kullanılmasıyla belgenin adı ortaya çıkmaktaydı. Bunlara

1- Fekete birçok imalâthane, kullanılan renkler, belgelerin muhafazasında kullanılan ve gönderildiği kişinin makamına göre değişen keseler hakkında bilgiler vermektedir. **Ibid.** ss.XXVII-XXVIII.

2- **Ibid.**s. XXX

3- **Ibid.** s. XXIX.

4- **Ibid.** ss. XXX-XLVII.

5-Kraeilitz intitulatio ile ilgili örnekler vermemiştir. Fekete ise buna iki örnek vermektedir; Süleyman II (1687-1691) ve Mustafa II (1695-1703) nin ünvanları. **ibid.**s.XXXII.

Bunlara örnek olarak şunları verebiliriz: ahid-nâme, sulh-nâme. Ancak hüküm adı verilen belgelerde "belgenin türü ve içeriğine ilişkin herhangi bir belirtici unsur bulunmamaktadır. Berat, malî-ekonomik nitelikte olan, bir tâyini, bir arazinin intifa hakkını, iltizam bedelini yada vergilerin toplandığını vs. belirten bir belge türüydü.

B. Yüksek kademedeki (İstanbul ve Edirne'de = Adrianople)(1) devlet idare adamlarının yazdıkları belgeler iki kısma ayrılmaktadır :

1- Telhis : Genellikle sadrazamın padişaha sunduğu takrirleri ve bazı konulardaki görüşlerini içermekteydi. 17.yy. dan başlayarak arzuhalleri ve hattâ taşraya ait istidaları dahi kapsamaktaydı.

2- Yüksek kademedeki devlet ve idare adamlarının yabancı hükümdarlara gönderdikleri mektuplar; bunlar genellikle önemli konularda nâme-i hümayunların yanı sıra gönderilirdi. Bir barış akdedilmesi ya da hükümdarlığın değişmesi gibi.

C. Budin paşaları (vezirler), serdarlar ve sancak beyleri gibi idarî görevlilerin belgeleri tüm meşru güç ve yetkiye haiz idiler.

D. Beylerbeylere ait belgeler : Resmî ilâmlar, emirler (buyrulduklar).

E. Küçük makamda bulunan taşra yöneticileri ile ilgili belgeler; kadıların kazai hükümleri, geçiş belgeleri, izin belgeleri vb.

F. Suretler (2)

G. İlâm defterleri (kayıtlar, siciller), resmî ya da özel belgeler.

H. İstidalar, arzuhaller, ilâmlar.

I. Özel mektuplar.

J. Kırım hanlarına ait belgeler : nizam-nâmeler, mektuplar.

II. Dinî Belgeler.

A. Kadılara ait belgeler : Meclis-i şer' = dinî kurallar, üzre verilmiş hükümler; kanunî hükümler.

B. Allah için hayırlı bir tesisi ifade eden dinî mahiyetteki vakıf-nâmeler.

C. Fetva : Dinî görevliler tarafından İslâmî kurallara dayanılarak yapılan yorumlar.

Lajos Fekete'nin *Einführung* adlı eseri bu konuda daha sonraki çalışmalara bir örnek olmuştur.

Savaş Yılları

a) *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte* : Kraelitz ve Fekete'nin çalışmaları Osmanlı - Türk diplomasisi üzerine daha sonraki araştırmalar için bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Savaş yıllarında yaşlı bilim adamları tarafından

1- İbid. ss. XLVII-LI.

2- Padişaha ait olan belgelerin ve diğerlerinin suretleri toplanarak muhafaza edilmekteydi : bunlar batıdaki tıpkı basımlar gibidir. Bu suretlerde meşruluğu belirten bir formül (*ibare-i tasdik*), kısa ve coşkulu bir dua ve belgeyi aslından kopya eden kadının mühürü bulunmaktaydı. Bu suretlerde tuğra bulunmamakta ancak yeri kelimelerle belirtilmekteydi : "Tuğranın yeri veya mahall-i tuğrâ-i şerif = locus signi imperialis. İbid. ss. LVII-LVIII. Meşruiyet formülü üzerine daha geniş bilgi için Kraelitz'in ilerdeki "Savaş Yılları" bölümünde yer alan makalesine bakınız.

olduğu gibi genç şarkiyatçılar tarafından da önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Bu çalışmaların yayınlanmasında, 1912 yılında kurulup Profesör Kraelitz-Greifenhorst ve Dr. Paul Wittek tarafından yayınlanan **Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte** adlı derginin önemli rolü olmuştur. (1) Bu derginin amacı Avusturya'daki ve diğer ülkelerdeki arşiv ve koleksiyonlarda bulunan orijinal belgelere dayanarak Osmanlı tarihini tüm yönleriyle incelemek idi. Ne yazık ki ömrü kısa olmuştur. 1926 yılında, yedi sayı çıktıktan sonra, mâli sıkıntılar ve I.Dünya Savaşı sonrasında Avusturya'daki posta işlerinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle kapanmıştır.

Bu dergide Kraelitz'in Osmanlı-Türk diplomasisinin birkaç önemli yönüne ilişkin yazıları bulunmaktadır. Bunların içinde "Die Tugra der Osmanischen Prinzen" (2) "Studien zur Osmanischen Urkundenlehre. I.Die Handfeste (Pence) der osmanischen Wesire" (3) ve "Legalisierungsformeln in Abschriften osmanischer kaiserlicher Erlässe und Handschreiben." (4) Bunların yanısıra şu önemli çalışmaları da belirtmeliyiz : J.H. Mordtmans'ın "Zwei osmanische Passbriefe aus dem XVI. Jahrhundert" (5) adlı incelemesi, Osmanlı - Türk diplomasisinde Hicrî tarihlerin Milâdiye çevrilmesi konusunda vazgeçilmez bir çalışma olan Joachim Mayr'in "Probleme der Islamischen Zeitrechnung," adlı eseri.(6) Ayrıca o sıralarda Berlin'de doçent olan önde gelen şarkiyatçılardan Franz Babinger'in de "Ein türkischer Stiftungsbrief des Nerkesi vom Jahre 1029/1620, (7) adlı makalesi bulunmaktadır. Orijinal belgelere dayanan bu makaleler ya Kraelitz ve Fekete'nin çalışmalarının dayandığı ana konular üzerine ayrıntılı incelemeler, ya da bunlara bir takım katkılar şeklinde idiler.

b) Franz Babinger : Franz Babinger'in bu çalışmaları o dönemde çok önemli bir yer tutmuştur. Yukarıda sözü edilen makaleye ek olarak, onun sırasıyla şu değerli çalışmalarını belirtmek gerekir: "Zwei türkische Schutzbriefe für GeorgII Ráckóczy, Fürsten von Siebenbürgen aus dem Jahre 1649," (8), adlı makalesi, **Die Grossherrliche Tughra, Ein Beitrag zur Geschichte des Osmanischen Urkundenwesens** (Jahrbuch der asiatischen Kunst, Berlin,1925) adlı eseri ve **Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha nach den Beständen der Badischen Landesbibliothek zu**

1-Band. I, 1921-22. Österr. Verlagsgesellschaft Ed.Hölzel Co., Wien; Band. II, 1923-24 Orient Buchhanlung Heinz Lafaire, Hannover. F.Kraelitz-Greifenhorst tarafından F.Giese ve Paul Wittek ile birlikte yayınlanmıştır.

2- Band.I, Heft. 2/3, ss.167-170.

3- (Mit drei tafeln), Band. II, Heft. 3/4, ss. 257-268 Kraelitz burada şunları belirtmiştir, "...die Grossweisire, Weisire und andere hohe Würdenträger im ämlichen Schriben ihren Namen in einer der Grossherrlichen Tugra ahnlichen Gestalt unterfertigt haben bezw. Unterfertigen liessen und dass dieser oft verschlungene Namenszung im Gegensatze zur Tugra Pence... auch(penge), Handfeste hiess." s.257.

4-Band.II,Heft. 1/2, ss.137-146.

5-(Mit einer Tafel). Band. I, Heft. 4, ss.177-201.

6- Band. II, Heft 3/4, ss. 269-304.

7- Band. I, Heft 2/3, ss.151-166. Bu , kadı ve vakanüvis Mehmed Nergisi Efendi (1592-1635)'ye ait "älteren osmanischen Wakfräme" üzerine ayrıntılı bir incelemedir.

8- (Mit zwei Lichtdrucktafeln). **Le Monde Oriental** (Uppsala). 1921 X, ss. 115-151.

Karlsruhe (Gedruckt in der Reichsdruckerei.Berlin, 1931.181 S.) adlı kitabı. Babinger'in bu ve diğer eserleri paleografik çalışmalarındaki titizlik ve Osmanlı belgelerinin yayınlanması konusunda verdiği bilgiler açısından diğer eserler arasında ayrı bir öneme sahiptir.

Babinger'in **Archiv** adlı eseri, üzerinde durmaya değer bir çalışmadır. 1683 yılında ikinci Viyana kuşatmasında Türkler'in yenilmesiyle Markgraf Herman von Baden'in elinegeçen defterdar Osman Paşa'ya ait arşiv belgelerini içermektedir. Babinger'in bu kitabında bunlardan seksen adeti yer almakta idi. Ayrıca Osman Paşaya ait tarihleri tam olarak belirlenmemiş dört adet belge de eklenmişti. Bu belgeler Osman Paşa'nın politik hayatının değişik devrelerine ait olup yazar onları şu şekilde düzenlemiştir: "...Umfang eine Geschlossenheit besonderer Art.Man kann sogar sagen, dass eine ähnliche Urkundenreihe über die Laufbahn eines der höchsten Beamten des osmanischen Reiches, noch dazu in geschichtlich besonders bewegter Zeit, nirgendwo nachzuweisen, also einzigartig ist." (1)

"Belgelerin açıklanması" genel başlığı altında Babinger bunları, nâme-i hümayunlar, Osman Paşa'nın Bostancıbaşılık, Sadaret Kaymakamlığı, Suriye Valiliği , Mısır Valiliği ve Anadolu Beylerbeyliği dönemlerine ait belgeler ve dönemleri belirlenmemiş diğer bazı belgeler olmak üzere yedi grupta toplamıştır. Babinger kitabının önemli bir bölümünü oluşturan bu belgeleri özetlemiş, bazı bölümlerinin çevirisini yapmış, hâşiyeler yazmış ve daha pek çok değerli bilgiler vermiştir.

Eserin tamamı üç bölümden oluşmaktadır: birinci bölümde "arşivler ve gelecekleri", üzerinde durulmuş, ikinci bölümde "Bostancı Osman Paşa'nın hayatı ve yapmış olduğu işler " belirtilmiş, üçüncü bölümde ise "belgelerin içerik ve biçimleri" incelenmiştir. Buna "Osmanlı İmparatorluğunda kâğıt üretiminin tarihçesi"(2) ile ilgili olarak belki de ilk araştırma sayılabilecek bir bölüm de eklenmiştir. Üçüncü bölüm olan " belgelerin içerik ve biçimleri," "Osmanlı diplomasisine önemli bir katkı" oluşturmuştur. Burada yukarıda sözü edilen guruplardaki belgelerin içerik ve biçimsel özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Mehmed IV tarafından yazılmış nâme-i hümayunlar, Sadrazam konağından geçmeden bir ulakla iletilen hatt-ı hümayunlar. Bu mektuplarla birlikte padişahın iyi niyetini gösterir onurlandırıcı hediyeler de gönderilirdi. Bu koleksiyondaki belgeler: çoğunluğu tuğrasız suretlerinin de bulunduğu Mehmed IV e ait fermanlar.

İki sadrazam, Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa ve Kara Mustafa Paşa'ya ait mektuplar.

Osman Paşa maiyetindeki devlet görevlilerinin ya da onunla gizli iriibatı olan Bab-ı Ali görevlilerinin yazdıkları mektuplar.

Resmî belgeler (Suriye'de bulunduğu döneme ait).

Gelirleri, levazım ve cephe giderlerini, vergileri, vs.gösteren kayıtlar (defatir)dan oluşmaktaydı.

1- **Das Archiv** . s. 6.

2- Filigranlarına göre 'Osman Paşa arşivlerindeki' belgelerde kullanılmış olankâğıtların menşei için bkz. **ibid.** s. 32.

Babinger belgelerde karşılaştığı olağandışı özellikler ve çeşitlilikler üzerindedir. Özellikle Mehmed IV ün kendi hattıyla yazmış olduğu mektuplar: "Eine besondere Seltenheit stellen die vier eigenhändige Schreiben des Sultans Mehemed IV.(1648-1687)dar. Sie dürften die einzigen derartigen Schriftstücke sein. die ausserhalb der Stambuler Archive sich bis zur Gegenwart erhalten haben. Sultanische Urkunden aus der Zeit gerade Mehemed IV.sind nicht allzu selten in abendländischen Sammlungen. Das rührt, abgesehen von der langen Herrschaft dieses Grossherrn, wohl hauptsächlich daher, dass in seine Regierung jene Türkenkriege in Ungarn, Österreich und anderwärts fielen, die manchen Teilnehmern an den Feldzügen eine zahlreiche Beute an türkischen Schriftstücken vermittelten. Dennoch befinden sich unter den katalogisierten Urkunden aus der Mehemed IV., soweit ich sehe, nirgendwo Stücke der vorliegenden Art, nämlich Ernennungsschreiben, Anweisungen an Statthalter sowie Briefe der beiden berühmten Grosswesire Köprülü-zâde Fadil Ahmed Pasa (Okt.1661-Okt.1676) und seines Nachfolgers Qara Mustafa Pasa (Okt.1676-Dez.1683)," (1)

Çalışmasının önsözünde yazar kitabı hakkında şu umudunu belirtmiştir: "dazu beiträge, die osmanische Urkundenlehre in diesem und jenem Betracht zu fordern und zu weiteren ähnlicheregearteten Untersuchungen anzuregen." (2) Onun bu ümitleri 1939-1945 yılları arasındaki savaş dönemine kadar yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Savaş Sonrası

Dünyada meydana gelen büyük politik değişiklikler sonucunda Batı'da ve diğer ülkelerde şarkiyat bilimi üzerine çalışmaların yaygınlaşmasından dolayı II.Dünya savaşı sonrasındaki yıllarda Osmanlı-Türk diplomasisi üzerine araştırmalar yeni bir canlılık kazanmıştır: Avrupadaki çeşitli arşiv, koleksiyon ve kütüphanelerde bulunan Osmanlılara ait belgeler tesbit edilerek ileride basılmak üzere envanterlerinin yapılmasına başlanmıştır (örneğin Polonya'da, Bulgaristan'da).(3) Bu alanda bir katkı olması amacı ile ayrı ya da toplu olarak birçok belge yayınlanmıştır) Aynı zamanda geçmiş yıllardaki, belirli bir konuya ilişkin belgelerin ele alınıp yeni şarkiyatçı, tarihçi ve uzmanların yetiştirilmesinde kullanılmak üzere üniversitelerde ders kitabı olarak bastırılması düşünülmüştür.

Savaş sonrası döneminde çeşitli araştırmalar yapılmışsa da bunların ancak önemli birkaç tanesinden söz edilebilir. 1948 de Paul Wittek "Notes sur la tughra ottomane"(4) adlı makalesinde tuğranın kökeni ile ilgili bir araştırma yapmıştır. 1952 yılında çevirisi ve önemli dipnotlarıyla birlikte "1580 yılında Venedik Doju'na

1- İbid.ss.6-7

2- ibid. "Vorwort."

3-Polonya'da Ananiasz Zajaczkowski, Jan Reychman, Zarys dyplomatyki osmansko-tureckiej : "Dzis,gdy Zakład Orientalistyczny PAN podejmuje prace nad inwentaryzacją dokumentów orientalnych w zbiorach polskich..." p.4; Bulgaristan'da Mihail Guboğlu, Paleografia și Diplomatica Turco-Osmana; Studiu și Album: "Din inițiativa Institutului de istorie al Academiei R.P.Bulgaria, se lucrează în ultimii ani la inventarierea sau registrarea întregului material orientat, aflător per teritoriul Bulgariei." s.13. Guboğlu'nun kitabı aşağıda ele alınmıştır.

4- Byzantion (Bruxelles),1948,XVII, ss.311-334.

Murad III tarafından gönderilen bir mektub'u yayınlamış(1) ve 1957-1959 yılları arasında diplomasi alanındaki üç bölümlük şu çalışmasını meydana getirmiştir: "Zu einigen frühosmanischen Urkunden." (2) B.Lewis 1952 yılında Kudüste basılan **Notes and Documents from the Turkish Archives. A Contribution to the History of the Jews in the Ottoman Empire**, adlı eserinde yayınladığı belgelere, Türkiye'de 16.yy.ın ikinci yarısında Türk Merkez Teşkilâtının Yahudilerle ilgili beş adet iradesini de eklemiştir. Kendisi bunların sadece çevirileri ile kalmamış, belgelerin tıkbasımlarını da vermiştir. Önde gelen İsveçli doğubilimcilerden Profesör K.V.Zetterstéen 1945 yılında **Türkische, tatarische und persische Urkunden im schwedischen Reichsarchiv** (Uppsala, 1945) adlı eserini yayınlamıştır. Bu eserin Turcica bölümü 1587'den 1749 yılına kadar padişah, sadrazam ve diğer üst düzey görevlileri arasındaki yazışmaları kapsamaktaydı. Yazareserindeki belgelerin en yararlılarının kataloğunu yapmış, özetlerini çıkarmış ve bunlar hakkında çeşitli kitaplar da yer almış bölümleri aktarmıştır. Bunlara ek olarak Osmanlı diplomatik belgeleri üzerine yapılacak araştırmalar için sistemli gözlemler geliştirmiştir. (3) Ancak Osmanlı-Türk diplomasisi hakkında oluşturulacak bir temel kitapta, önemli belgelerin toplanması ve çıkarılacak ders kitabında daha ayrıntılı araştırmalar gerekmektedir.

a) **Mihall Guboğlu** : Önce, bu önde gelen Türkologun 1958 yılında basılan **Paleografla și Diplomatice Turco-Osmana : Studice și Album** (Osmanlı-Türk Paleografya ve Diplomatik İlimi : İnceleme ve Fotoğraflar) (Editura Academiei Republicii Populare Romine. Pp.351.203 adet tıbkı basım + 4 adet renkli resim) adlı eserini belirtmek gerekir. Kraeletz'in Fekete'nin (özellikle ikincisinin) ve diğerlerinin yapmış oldukları çalışmalara dayanmasına rağmen bu büyük eser, günümüze kadarki Osmanlı-Türk diplomasisi üzerine ilk ayrıntılı çalışma olmuş, bunun yanısıra bu konuya ilişkin bir hayli yeni bilgiler de ortaya koymuştur.

Guboğlu birçok yazmaları incelemiş ve bu kitabına 1453 yılından I.Dünya Savaşının başlamasına kadarki dönemle ilgili 203 adet belgenin de tıbkı basımlarını eklemiştir. Bu belgelerin özetlerinin çıkarmış, birçok yerde bunların yeni Türkçe yazımlarını vermiş, çevirilerini yapmış ve açıklamalarda bulunmuştur. Türkler zamanında Romanya tarihi ile ilgili olan bu belgeler sayesinde o zamanki yönetim hakkında değerli bilgiler edinebilmekteyiz.

Eserde şu bölümler bulunmaktadır: Romanya'da, diğer ülkelerde ve Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaları belirten bir giriş bölümü; paleografya ve diplomasi bölümleri; ve birçok önemli ekler.(4) Paleografya bölümünde belgelerin

- 1- **Bulletin of the School of Oriental and African Studies** (London). 1952, XIV,2.
- 2- **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**. I (LII, ss. 300-313); II (LIV, ss.240-256); ve III (LV,ss.124-141).
- 3- **Journal of Modern History** (Chicago) 1951, XIII, 4, ss. 377-78'deki Zetterstéen'nin kitabı hakkında yazdığım eleştiriye bakınız.
- 4- Burada Kronolojik olarak şunlar yer almaktadır: Osmanlı padişahları, 1299-1922; her padişah dönemindeki vezir-i âzamlar; bazı padişahların başdefterdarları; bazı padişahların nişancıları; reis efendi, 1524-1830; 16.yy.dan 19.yy.a kadar Bab-ı Ali'deki **baştercümanlar**; İstanbul kadıları, 1458-1878; Karadeniz'in kuzeyindeki Tatar Hanları; Hicri tarihleri Milâdiye çevirmek için bir tablo; Doğuya ait el yazmaları; Osmanlı-Türk el yazmaları; makaleler ve incelemeler; bibliyografyalar, sözlükler, ansiklopediler, dil bilgisi, kronolojiler ve münezimatik ile ilgili kitaplar hakkında genel bir bibliyografya.

biçimsel özellikleri üzerinde durulmakta, kâğıdın türü, şekli, filigranlar, yazı türleri,yazı araç ve gereçleri, mühürler, kısaltmalar, belgelerin korunma yöntemleri vs. incelenmektedir. Bu bölümün zeylinde değişik belgelerdeki filigranlar hakkında olduğu gibi Osmanlı tarihinin değişik dönemlerindeki süsleme türleri hakkında da bilgiler vermektedir.

İmparatorluk kaçırlaryasının (Divan-ı Hümayun Kalemî) teşkilât ve görevlerini ana hatlarıyla kısaca verdikten sonra diplomatik ilmi ile ilgili bu bölümde değişik belge türlerinin iç özelliklerine yâni, yapılarına, baştaki ilk ve sondaki son protokol bölümlerinde kullanılan formüllere ait etraflı incelemeler bulunmaktadır.

Guboğlu Fekete'nin **Einführung** adlı eserinde olduğu gibi belgeleri lâik ve dinsel nitelikte olmak üzere ikiye ayırmakta ancak daha önceden bilinmeyen birçok yeni belge türlerini de eklemektedir. (1) Kitabının bu konuyla ilgili bir bölümünde Doğu ve Batı'nın "Osmanlı-Türk belgelerinin biçimi" üzerine yapmış oldukları etkilerden de söz etmektedir.

b) Nicoarâ Beldiceanu. Bu alanda bir başka çalışma da Mme'in meydana getirdiği kitaptır. Nicoarâ Beldiceanu, **Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. I. Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc ancien 39** (École Pratique des Hautes Etudes VI e Section) (Mouton et Cie., Paris. 1960. PP/195). Bu eser Fatih Sultan Mehmed ve oğlu Bayezid İldevrinde imparatorluğun nakdî ve ekonomik politikası üzerine ışık tutan ve Bibliothèque Nationale'de bulunan ancien fonds turc 39 adlı müstesna bir yazmaya dayanılarak meydana getirilmiştir. Franz Babinger eserin metnini Mme tarafından kendisine temin edilen mikrofilmden yararlanarak yayınlamıştır. Onun eski öğrencilerinden Beldiceanu'da: **Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II., des Eroberers** (Südosteuropäische Arbeiten 49. Südost-Institut, München. Verlag R. Oldenbourg, 1956 PP. XIV. 306), başlıklı makalesinin önsözünde bunun anlam ve önemini şöyle belirtmiştir: "Es dürfte kein Zweifel daran erlaubt sein, dass die vorliegende Veröffentlichung die weitaus wichtigste bisherige schriftliche orientalische Quelle erschliesst, die sich im Zusammenhang mit der Erforschung der frühosmanischen Wirtschafts- und Finanzgeschichte wünschen lässt. Sie wird ganz wesentlich dazu beitragen, uns einen Einblick in das Gebaren des Eroberer (2)-Reiches im Gebiete des Geldwesens und der Staatswirtschaft zu gewähren. "Babinger yazmadaki belgeleri sıraya koyarak düzenlemiş ve ikinci bir kitaptan sözetmiştir; "eine wenigstens auszugsweise Übertragung der 56 Urkunden enthalten wird, liegt in den Händen meines Kollegen H. J. Kissling (München) und soll in Kürze gleichfalls ans Licht treten." (3) Ancak bu bilindiği kadarıyla henüz basılmamıştır. Her halde bu gecikmeden(?) olacak ki Beldiceanu kendi kitabını bastırmıştır. (4)

1- Örneğin; hüccet, sefaretnâme, ilâm, mu afnâmeberat, arzuhal, takrir.

2- Babinger **op.cit.**s. IX.

3- **İbid.**s. VII.

4- 1957 yılında R. Anhegger ve Halil İnalçık bu belgenin Türkçe transkripsiyonunu, "İstanbul Topkapı Sarayı'ndaki bir yazma"ya dayanarak, **Kanunname-i sultanî ber muceb-i örf-i Osmanî** (Reglements imperiaux confirmés aux coutumes ottomanes) başlığı altında yayınlamışlardır. Beldiceanu bu kitaptan ss. 36 ff de söz etmektedir.

Bununla birlikte bu belgeler sahip oldukları üstün tarihi değerleri dışında Osmanlı-Türk diplomasisi için önemli birer kaynaktırlar. Beldiceanu eserinde metnin tıpkı basımına yer vermemiştir; bunun orijinal şekli için Babinger'in kitabına bakmak gerekmektedir. Ancak yazmanın paleografyası hakkında kısa bir açıklama yaparak eserindeki altmış adet belge hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. (1) Kitabının büyük bir bölümünü belgelerin çevirilerine değil de, geniş bilimsel açıklamalarla bunlar hakkında ayrıntılı incelemelere ayırmıştır.

Yazar diplomasi alanındaki bu çalışmasında yer alan belgelerin padişahla ilgili olduğunu ve bunların da üç guruba ayrıldığını belirtmektedir; "reglements, bérats et firmans." Règlements **yasak hükümü** başlığı altında en geniş bölüm içerisinde yer almakta, bazı yerlerde **yasak**, **yasaknâme** veya **kanunnâme** (2) olarak geçmektedir. Bu tamamen yeni bir belge türü olup daha önce yapılmış hiçbir çalışma içerisinde yer almamıştır. Beldiceanu bunu şu şekilde açıklamaktadır; "L'acte mommé yasaqname, qanunname, yasaqhükmi ou simplement yasaq, est une pièce délivrée en général à une personne pourvue d'une charge. Il formule les règles que le sultan désire voir observées dans tel ou tel domaine, et d'après lesquelles la personne mentionnée doit excercer la charge, dans les limites de laquelle le pouvoir exécutif lui est conféré. Le document peut être également délivré à un groupe de personnes. Il règle les rapports entre administrateurs et administrés. et, dans la plus grande partie des cas, exhorte les autorités locales à porter aide et assistance aux personnes auxquelles le document est délivré. A cela s'ajoute une clause pénale à l'adresse de ceux qui oseraient transgresser les ordres impériaux." (3)

Eserinde, çalışmasının temelini oluşturan belgeleri meydana getiren unsurlar arasındaki farklılıkları tamolarak ortaya koyduğu için bu üç tür belge üzerine vermiş olduğu ana hatlar aynen basılmıştır. (4)

"I. Règlements et Bérats

Dans un règlement ou un bérat émis par la chancellerie ottomane, nous pouvons reconnaître deux parties principales: protocole et texte. Le protocole se divise à son tour en deux parties, protocole initial et protocole final.

Protocole initial.

Invocation, formule pieuse : **huva** (Lui), **huva'l-mugni** (Lui, qui suffit), etc.

Tughra. Elle énonce la personne au nom de laquelle l'acte est rédigé; nom du sultan celui de son père, suivis de la formule 'toujours victorieux'.

Texte.

Notification et salut. La notification annonce le document; la salut est intégré.

1- Babinger'in belirttiği belgelerle Beldiceanu'nun incelediği belgeler arasındaki sayısal fark, Babinger'in bazı belgeleri birleştirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Beldiceanu'nun incelemesi, **op.cit.** ss. 35-62; ayrıca Beldiceanu'daki belgelerle Babinger'in vermiş olduğu belgeleri karşılaştırınız.

2- Beldiceanu. **op.cit.** s. 41.

3- **ibid.** s.42.

4- **ibid.** s.43-44.

Adresse-exposé. Dans le réglements et les bérats de notre recueil, les deuxparties sont difficilement séparables. et parfois l'adresse est placée apres l'exposé. Dans le bérats, cette partie indique que telle personne a étéinvestie dans telle charge, et spécifie qu'un bérat a été accordé. Dans les bérats d'affermage, elle fournit en plus des precisions sur lanature de laferme,sadurée, la date à partir de laquelle lefermageentre en vigueur, le montant versé pour la ferme et à titre de taxe de bérat.

Disponsitif; énonce les décisions du législateur.

Clauses finales; interdisent toute violation de ces décisions et menacent les contrevenants.

Formules de validation; garantissent l'authenticité de l'acte.

Protocole final: Dateet lieu d'émission." Le protocoleinitial des firmans diffère d'habitude dans sa composition de celui des réglementsset des bérats. La formule de notification manque, la séparation est nette entre l'adresse et l'exposé, ce dernier faisant partie du texte du firman'.

c) **Zajaczkowski ve Reyçhman.** Fekete ve Guboğlu bilimsel çalışmalarını ders kitabıolarakortayakoyduklarigibi yukarıda anılanlar da tümüyle bu alandaki uzman kişilerinmeydana getirdikleri çalışmalar olmuştur. Şarkiyat çalışmalarının yaygınlık kazanması üzerine yükseköğrenimdebir başlangıç kitabına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. İşte böyle bir kitap Varşova Üniversitesi'nin önde gelen şarkiyat profesörlerinden Ananiasz Zajaczkowskivejan Reyçhman tarafından 1954 yılında, **Zarys Dyplomatyki Osmansko-Tureckiej** (Osmanlı-Türk Diplomatik İliminin Anahatları) Warszawa, PanstwoweWydawnictwo Naukowe, 1955. Pp.168). adı altında yayınlanmıştır. Bu yeni bilim dalında seçkin bir kılavuz kitap olmuştur, fakat başlığı amacı ile pek uyum sağlamamaktadır. Eser doğuya ait olup, Polonya Kırallığı'nın başta Osmanlı Türkiyesi olmak üzere müslüman doğuda bulunan Altınordu Devleti, Kırım Tatarları ve İran'ın küçük bir kesimi ile beş yüz yıllık bir dönemi kapsayan-15.yy.dan 19.yy.sonlarına kadar - süre içerisindeki diplomatik ve diğer ilişkilerine ait belgeleri paleografya ve diplomatik açıdan incelemektedir. Yazarların ifadesine göre Polonya'daki doğuya ait belgelerin bulunduğu koleksiyonlar Avrupa'dakilerin en büyüklerindedir. Burada daha çok OsmanlıTürkiyesi, Altınordu Devleti, Kırım ve İran ile Polonya Kırallığı arasındaki ilişkilere ait belgeler,bazı ticarî konularla ilgili fermanlar ve ayrıca doğudaki resmî direlerle olan yazışmalar bulunmaktadır. (1) Bunların çoğu savaş sırasında yok olmaktan kurtulmuşlardır. Ancak yazırların işaret ettiklerigibi,Polonya'da da doğuya ait belgelerin bulunduğu koleksiyonlara bu güne kadar "ne el sürülmüş, ne de üzerlerinde bir çalışma yapılmıştır." Bu durum diğer ülkelerde de pek farklı olmamıştır. Bu belgelerde kullanılan dil konusunda yeterli bilgiye sahip olunmadığıiçin bu yazmalarda ve doğuya ait belgelerde yer alan formüller arasındaki farklılıklar ortaya konulamamıştır. (2)

1- op.cit.s.3.

2- İbid.s.3. Otuz yıldan daha önce Kraelitz günümüzde degeçerli olan şu konuya dikkat çekmişti; "Der Grund weshalb man im Abendlande die Urkunden verhältnismässig wenig benützte, mag ausser in ihrer geringen Anzahl in abendländischen Archivenund Bibliotheken vor allem in der Schwierigkeitder Entzifferung liegen, die nicht nur eine genaue Kenntnis der Spache un der Einrichtung des Osmanischen Reiches, sondern auch sine mehrjährige palägraphische Schulung erfordert." **Osmanische Urkunden, s.3.**

Polonya hükümetinin ülkedeki arşivleri bilim adamlarına ve araştırmacılara açık tutma kararı ile elde bulunan belgeler, Polonya Kırallığı'nın, Osmanlı Türkiyesi, Tatarlar ve İran ile ilişkileri hakkında yapılacak araştırmalarda önemli bir yer tutacaktır. Şimdi Polonya'lı gençdoğubilimciler, tarihçiler ve arşivciler ülkelerindeki üniversitelerde Zajaczkowski ve Reychman'ın kitaplarına kaynak olan bu koleksiyonlarda araştırma yapacak ve onları kullanabilecek düzeyde eğitim görmektedirler.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır: Giriş, Paleografya, Diplomatik İlimi, Yardımcı Bilimler. Giriş bölümünde şunlardan söz edilmektedir; doğu paleografyası ve diplomasisinin kavramı, konusu; doğu diplomasisi üzerine yapılan araştırmaların tarihçesi; Türkiye ve diğer İslâm ülkelerindeki koleksiyonlarda bulunan belgeler, bunun gibi Polonya ve diğer Avrupa ülkelerinde bulunan koleksiyonlar üzerine bir inceleme ve Polonya, Türkiye ve Avrupa ülkelerinde doğuya ait belgeler hakkında yapılmış yayınların listesi.

Paleografya ve diplomatik ilmi bölümleri, Fekete ve Guboğlu tarafından daha ayrıntılı olarak işlenmiş olan konular hakkında temel bilgileri içermektedir. Buna ek olarak diplomatik ilmi bölümünde Osmanlı Devletinin yapısı, divan-ı hümayun ve Polonya'nın diğer ülkelerle olan ilişkileri hakkında bilgiler yer almaktadır. Yardımcıbilimler bölümü ise kronoloji, şecere, nümizmatik gibi konuları kapsamaktadır. Kitapta bölüm başlıkları ile ilgili açıklamalar yapılmış, Polonya arşivlerinde bulunan asıl belgelerin tıpkı basımları verilmiştir.

Kitap aslında her ne kadar Polonya'daki üniversite öğrencileri içindüzenlenmiş ise de bu konuyla ilgilenen yabancı ülkelerdeki öğrencilere de salık verilebilecek niteliktedir. Bu kitabın İngilizce çevirisi Hollanda'da basıldıktan birkaç yıl sonra 1945de Amerika'da da bir başka baskısı yapılmıştır.(1)

Türk Arşivleri ve Osmanlı - Türk Diplomasisi

Bu makalede sözü edilen çalışmalar Avrupa arşivlerinde, kütüphanelerinde ve müzelerinde olan belgelere dayanılarak meydana getirilmiştir. Ne var ki Osmanlı-Türk diplomasisi üzerine yapılan çalışmalar, Türkiye'de bulunan belgeler incelenmeden her zaman eksik kalacaktır. Şimdiye kadar bu ülkedeki zengin Osmanlı koleksiyonunun ancak küçük bir bölümü yayınlanmıştır. Atatürk inkılabından önce, tamamıyla bozulmuş devlet düzeninden ve yönetimde bulunanların, bu belgelerin, yabancılar bir yana, kendi bilim adamları tarafından bile kullanılmalarına karşı duydukları çekememezlikten dolayı bunlar üzerine bir araştırma yapabilmek hemen imkânsızdı. Osmanlı mutlakiyetine karşı ilk darbe olan Jön Türkler İnkılâbından sonra birkaç yabancı bilim adamının, konularıyla ilgili araştırma yapabilmeleri için arşivlere girmelerine izin verildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Macar doğubilimcisi ve tarihçisi Imre Karácson, birçok engellere rağmen Topkapı Sarayı'nın elyazmaları koleksiyonunun tasnifini yapan (1907-1911) en ünlü batılı bilim adamı olmuştur. O aynı zamanda Türk bilim

1- MoutonCo. tarafından., Lahey, Hollanda, **Handbook of Ottoman-Türkish Diplomats** başlığı altında yayınlanmıştır. New York'taki Columbia Üniversitesi tarafında **Türkish Diplomats** adıyla, "Publications in Near East and Middle East Studies, Columbia University" serileri içinde yayınlanmıştır. (Bkz. **Bulletin**, School of International Affairs and the Regional Institutes 1965-1966, s.148). Ancak bunların hicbirisini görmediğim için bunlar hakkında herhangi bir bilgi veremeyeceğim.

adamlarını ve ileri gelen kişileri, arşivlerin sorunları ve yönetimleri konusunda uyaran kişi olmuştur. (1) İstanbul'daki Hollanda temsilciliğinde tercüman olarak çalışan (1915-1921) Alman doğubilimci Profesör Johannes Hendrik Kramers (ölm.17 Aralık 1951) de savaş yıllarında arşivlerde çalışmalar yapmıştır.(2)

Saltanatın kaldırılmasından sonra 1922-1924 yıllarından başlayarak Türk arşivleri bilim adamlarının araştırma yapmalarına açılmış, böylece yararlanılacak mazeme hakkında bilgimizin artması sağlanmıştır. Bu arada birçok Orta ve Batı Avrupalı bilim adamı, Türk tarihçisi ve arşivcisi eldeki koleksiyonların ortaya çıkarılması ve tasniflerinin yapılması konusunda görevlendirilmişlerdi. Savaş yıllarında İsveç'li Gustav Jarring, Kral Charles XII'nin Türkiye'de bulunduğu süre ile ilgili yaptığı araştırmasıyla Türk arşivlerinden yararlanan ilk kişi olmuştur. Değişik belgelerin ortaya çıkarılması ve tasniflerinin yapılması konusunda kendi gözlemlerini ortaya koymuştur.(3) 1939 yılında Paul Wittek, özellikle İstanbul'da olan arşivler hakkında bir kitap yayınlanmış ve buradabulunan malzemenintasnifi ile ilgili bilgiler vermiştir. (4) Bundan iki yıl sonra Lajos Fekete kendisine yapılandavet üzerine Türkiye'de arşivleri düzenlemek üzere çalışmalar yapmıştır.(5) O zamandan günümüze kadar ki büyük gelişmelere rağmen, bu alanda uzman yetersizliğinden, Osmanlı el yazmalarının toplanması, yayımı ve basımına ilişkin büyük sorunlar çözümlenememiştir. Bu konuda Türkler, özellikle Macarlar'ın yardımlarına başvurmuşlardır. (6)

Ancak yukarıda değinilen ve başka zorluklara rağmen Türk tarihçileri de pek çok Osmanlı belgelerini yayınlamışlardır. Bu tür çalışmalar 1910 yılından sonra TOEM-Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, şimdiki Türk Tarih Kurumu, adli dergide çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmaların büyük bir bölümü Ahmed Refik (ölm.1937) ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, T.Gökbilgin, Ö.L.Barkan, Halil İnalçık ve diğerleri gibi Türk bilim adamları tarafından meydana getirilmiştir. Türkiye'deki arşivlere getirilecek yeni düzenlemelerle Türk ve yabancı bilim adamlarının Osmanlı-Türk diplomatik ilmine daha büyük katkıları olacağı inancındayız.

Brooklyn, New York
U.S.A.

ARTHUR LEON HORNİKER

-
- 1- Imre Karácson'un İstanbul'daki arşiv çalışmaları için bkz. Fekete "Einleitung" *op.cit.* s.VII, ve Guboğlu, *op.cit.* s.II.
 - 2- Johannes Hendrik Kramers, *Analecta Orientalia* (2c.). Leiden: E.J.Brill. 1954. Kramers 1922-1951 yılları arasında Leiden Üniversitesinde Arapça ve İslam Araştırmaları dalında profesörlük yapmış ve *Encyclopedia of Islam* (Leiden) 'in yeni baskısında yardımcı editör olarak çalışmıştır.
 - 3- *Arkiv forskningar i Turkiet, en preliminär rapport.* Karolinska Förbundet Arsbok, Stockholm, 1939.
 - 4- "Les archives de Turquie," *Byzantion* (Bruxelles). 1939, XII, ss.691-699,
 - 5- Lajos Fekete, "Über Archivalien und Archivwesen in der Türkei," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*. III,3,ss.179-205; ayrıca Guboğlu, *op.cit.* s.16.
 - 6- Guboğlu, *op.cit.* ss. 15-16; Zajaczkowski ve Reyhman, *op.cit.* ss. 40-43.

